

Резюмета на научните трудове на Гургана Ганева, представени за участие в конкурс за доцент по професионално направление 2.1. Филология (Български език – История на българския език), обявен в ДВ, бр. 55 от 28.06.2024

1. Хабилизационен труд: Модални значения *възможност* и *вероятност* в българската езикова история. София, 2023.

В хабилизационния труд се изследва историята и взаимодействието на някои езикови средства за изразяване на възможност и вероятност: 1) условното наклонение, което днес изразява възможност при осъществяване на дадено условие; 2) модални употреби на бъдеще време, от които възникват презумптивните глаголни форми (т.нар. *ще да*-форми); 3) модални глаголи и перифрастични конструкции с модално значение. В работата е обхванат периодът между XIV и XVIII век включително. Разгледани са както произведения, които показват интелектуализацията на книжовния език през съответната епоха, така и паметници, за които традиционно се смята, че отразяват реалното състояние на говоримия език и настъпилите промени в него: Троянската притча, произведения на патриарх Евтимий и на Константин Костенечки, Книгата *Григорий Цамблак*, влахо-български грамоти, Житието на Георги Нови Софийски от поп Пейо, Чергедските молитви, Троянския дамаскин и Свищовския дамаскин.

В първа глава („Модалност, епистемична модалност и презумптивност“) са изложени теоретичните постановки, от които се изхожда при анализа на езиковия материал.

Втора глава е посветена на историята на условното наклонение, което изразява неепистемична възможност. Целта на тази глава е да се провери въз основа на употреби в среднобългарски паметници какво е било значението на условното наклонение, и по този начин да се потвърдят или отхвърлят различни хипотези за разволя на някои модални категории в българския език. Анализът показва, че през XIV–XV в. кондиционалът е изразявал оценката на говорещия, че връзката между действието и действителността е възможна. По това време българското условно наклонение е имало и единични и изолирани конюнктивни употреби. Специално внимание се обръща и на въпроса съществува ли връзка между кондиционала и възникването и граматикализацията на евиденциалността в българския език. В работата се твърди, че в писмените ни паметници не се откриват доказателства за съществуването на подобна връзка и затова по отношение на българския език трябва да приемем типологически разпространения разволя перфект → евиденциалност, а не твърде рядката промяна косвено наклонение → евиденциалност.

В трета глава се разглежда изразяването на епистемична възможност и вероятност с помощта на модални употреби на следходните времена. Езиковият материал е класифициран съгласно контекста, в който се реализира епистемичното значение. Защишава се тезата, че в несъщински въпроси (реторични и ехо-въпроси), в същински въпроси или въпросителни подчинени допълнителни изречения, както и в контрафактични условия се реализира значението епистемична възможност. Значението вероятност може да се появи в съобщителни изказвания. Т.е. предположителните употреби на бъдещите времена през XIV век включват както възможност, така и вероятност. През новобългарския период се морфологизира само вероятността; епистемичната възможност остава като модална употреба при бъдеще време. Така през XIX век презумптивните *ще да*-форми се оформят като самостоятелна морфологична категория със значение вероятност, при която се дава оценка за степента на достоверност на дадено изказване (А) по отношение на степента на достоверност на контрадикторното изказване (А'). Тази оценка се прави от гледна точка на законите на логиката; тук има някакви непълноти в осведомеността на говорещия, които той се опитва да запълни въз основа на логически операции и общите си познания за света.

Причините презумптивът да остане само в периферията на глаголната ни система са неговата контекстуална и диалектна ограниченост, сложната му семантика и конкуренцията с други форми.

В четвърта глава са изложени наблюдения върху развоя на някои модални глаголи и перифрастични конструкции за изразяване на възможност и необходимост: *моџн/възмоџн* + инфинитив, *бѣтн* + инфинитив, *нмѣтн* + инфинитив, *трѣбоватн* + инфинитив. Анализът на езиковите данни показва, че епистемичните значения при модалните глаголи са най-късно възникналите и са типични за новобългарския период. Освен това епистемичната възможност предхожда епистемичната необходимост, т.е. епистемичното значение при глагола *мога* се е появило по-рано от това при глагола *трябва*. Изобщо глаголът *мога* е много по-древен, устойчив във всички славянски езици и по-рано развива своите днешни значения в сравнение с *трябва*. Това се дължи на факта, че на семантично равнище възможността имплицира необходимостта.

В заключението са представени две групи изводи. Първата група касае реконструкцията на късното среднобългарско състояние при езиковата модалност. Втората група изводи хвърля светлина върху начина, по който в българския език функционират типологическите категории от полето на модалността. Обобщени са семантични промени, в резултат от които в българския език са възникнали епистемични значения. Предложена е и йерархия на модалните значения в българския език.

2. Статии, свързани с проблемите на модалността в историята на българския език.

2.1. Значения и употреби на глаголите *моџн* и *възмоџн* (XIV – началото на XV в.). – В: **РЫЦИ СЛОВО ТЕРЪДО**. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Татяна Славова. София, 2022, 368–384.

В статията се прави съпоставка между съвременните значения на глагола *мога* и старобългарските глаголи *моџн* и *възмоџн*. Известно е, че в съвременния български език модалният глагол *мога* има четири значения – ‘способност’, ‘основна, базова възможност’, ‘позволение/забрана’ и ‘епистемична възможност’. Но в паметниците от XIV – началото на XV в. глаголите *моџн/възмоџн* изразяват най-вече ‘способност’ и ‘основна, базова възможност’. Нашата работа показва, че през XIV – началото на XV в. *могж* + инфинитив не е представлявала перифрастична конструкция за бъдеще време.

2.2. Изразяване на контрафактично условно значение (върху материал от Книгата *Григорий Цамблак*). – В: **ШЪСТЕОУЖ НЫНЪ ПО СЛЪДОУ ОУЧИТЕЛЮ**. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Мария Тотоманова. София, 2021, 582–595.

Въз основа на пълна ексерпция на условните конструкции от Книгата *Григорий Цамблак* се показва, че контрафактичното (иреалното) условно значение се е изразявало или с кондиционал, или с бъдеще време в миналото. В протасиса на условните конструкции с реално условие в плана на неминалото или миналото тези две форми като цяло не се срещали. В работата се показва още, че и в други произведения от същия период се открива същото противопоставяне на реални и контрафактични условни конструкции, реализирано на морфосинтактично ниво чрез употреба на различаващи се глаголни форми в протасиса. Защиатава се тезата, че в протасиса на контрафактичните условни конструкции употребите

на бъдеще време в миналото следва да се определят като предположителни и да се свържат с епистемичната модалност.

3. Трудове, посветени на проблемите на историческото формообразуване и словообразуване.

3.1. Монографията История на граматическите основи. София, 2018.

Монографията разглежда историята на граматическите основи за вид и време; това е опит през историята на аглутинативната суфиксация да се разкрие поне част от историята на категориите вид и време в българския език. Развоят на граматическите основи в българския език е изследван от гледна точка на постулатите на езиковата типология. Езиковият материал обхваща най-вече старобългарския и среднобългарския период (от IX до началото на XV век). Привлечени са и данни от днешните български диалекти и изобщо от съвременния български език, а в някои случаи са използвани и предполагаеми по-ранни праславянски форми. Разглежданите глаголи са ексцерпирани преимуществено от речници и речник-индекси.

Целта на първа глава („Темпорални гласни, видови суфикси, словообразователни наставки в старобългарския език“) е да се изложат основните теоретичните постановки и изходното старобългарско състояние, за да може по-нататък в книгата да се проследят настъпилите промени в историята на българския език. Главата е разделена на четири части и е снабдена с две приложения. На първо място е разгледан статутът на афиксите във флективните езици от гледна точка на езиковата типология. Във втората част се уточнява към коя от съществуващите тези за новобългарския вид и глаголно време се придържа книгата. Третата част е посветена на организацията на старобългарските синтетични глаголни словоформи, като за всяко старобългарско спрежение и разред са определени функциите на афиксите – словообразователни или формообразователни (темпорални гласни или видови суфикси). Четвъртата част проследява съотношението между формообразуващите основи на сегашното време, аориста и имперфекта в старобългарския период.

Във втора глава се разглежда историята на суфиксите *-ne-* и **-je/o-*, тъй като с тях са свързани важни въпроси, касаещи броя и организацията на старобългарските спрежения и предисторията на славянския глаголен вид. В работата се доказва, че това, което първоначално е отличавало свършения от несвършения вид, не са били видовите суфикси, а удължената отгласна степен на корена и наличието на палатал или *-j-* пред *-e-* (срв. *нарѣж* и *нарнчѣж*), т.е. праславянският език е натоварил с граматическо значение едно редуване (непалатал // палатал), възникнало по фонетични причини. При това тези морфонологични средства първоначално са били достатъчни, не е било задължително да има суфикс за имперфективация, за да се създаде вторичен несвършен глагол.

В трета глава се проследява историята на изосемичните суфикси за имперфективация (*-а-*, *-ва-*, *-ова-/-ува-*, *-ава-/-'ава-*, *-га-*). Най-напред се коментират и оспорват някои разпространени мнения върху историята на видовите наставки. Във втората част на тази глава се проследява възникването на изосемичните суфикси за имперфективация, като се съпоставят съвременното и старобългарското езиково състояние по отношение на условията, които определят появата на една или друга наставка. В края на главата се обръща внимание на ролята на ударението при избора на видова наставка. В работата се твърди, че началото на делението на българските диалекти в зависимост от използването на морфонологични

средства (редувания в лексикалната основа и ударение) за маркиране на граматически опозиции предхожда новобългарската делитба на източни и западни говори според застъпниците на старобългарската ятова гласна.

В четвърта глава са описани някои исторически промени при темпоралните гласни (-е-, -и-, -а-, -о/е-, 0 и др.) в българския език. Показва се, че в историята на българския глагол има експанзия на граматически афикси в първа позиция след лексикалната основа (видови суфикси и темпорални гласни). Диалектните разлики при темпоралните основи в преобладаващата си част са възникнали през новобългарския период.

Последната, пета, глава започва с кратки бележки за словообразователни промени, които са настъпили при стари отименни глаголи с наставка -н-. Поставя се въпросът за отношението между отименните глаголи и начините на глаголното действие. Предлага се едно типологическо обяснение защо днешните индоевропейските езици нямат вид, подобен на славянския, независимо че всички те са наследници на прастар език с развита аспектуална опозиция, и защо праславянският не е взел наготово индоевропейския вид, а е изградил наново тази категория.

Основният извод от направения в книгата анализ е, че българският език проявява склонност към аглутинативна афиксация, като редица езикови особености могат да се обяснят и като следствие от това. Бидейки едно от средствата за по-равномерно разпределение на граматическата информация, аглутинативната афиксация едновременно противоречи на флективната природа на българския език и подпомага изоморфизма на форма и съдържание в рамките на флективния строеж. Затова историята на граматическите основи в българския език е история на напрежението между предимствата на тази граматическа техника и стремежа да се преодолее нейния аглутинативен характер.

3.2. Кога е започнало обогатяването на българската глаголна система. – Българска реч, том XXIII, брой 3, 2017, 77–83.

Статията изхожда от предположението, че трансформацията и обогатяването на българската глаголна система няма как да не са били съпроводени от промени в морфонологията. За да се датират правилно процесите, е необходимо да се открият доказателства за два типа промени: поява на нови форми и/или категории и промени в морфонологичните средства. Съвпадение на двата типа промени има едва от втората половина на среднобългарския период. Затова следва да се приеме, че обогатяването на темпоралната система не е старобългарско явление, но при всички положения предхожда новобългарското диалектно членение според застъпниците на **ѣ**.

3.3. Темпоралните основи на старобългарския глагол. – *Paleobulgarica* / Старобългаристика, брой 4, 2015, 3–16.

В работата се разглежда изразяването на категорията време в старобългарския език с помощта на комбинации от темпорални основи и флексии. Представени са различните типове темпорални основи. Направено е сравнение между сегашната и миналата основа в старата и в новата глаголна система. Отделено е внимание и на историческите промени в граматическата основа на имперфекта.

3.4. Съдбата на тематичните суфикси в историята на българския език. – В: Кирило-Методиевски четения 2015. Юбилеен сборник. София, 2015, 231–240.

Статията представлява опит да се обяснят някои особености на формообразуването на старобългарските съществителните имена и прегрупирането на склонението по родов признак от гледна точка на постановките на историко-типологическото езикознание. Коментирани са и въпросът защо в историята на българския език имената са ликвидирали тематичните си суфикси, докато глаголите в много случаи са се освободили от форми, в които няма граматичен афикс.

4. Статии, свързани с участието ми в разработването на електронната система histdict.uni-sofia.bg.

4.1. Electronic Diachronic Corpus and Dictionaries of Old Bulgarian. In: *Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe*, Issue 8/2018, pp. 111–119.

4.2. Старобългарският език и компютърната лингвистика. – В: Св. Климент Охридски в културата на Европа. София, 2018, 467–473.

4.3. А. Тотоманова, Т. Славова, Г. Ганева. Морфосинтактичен тагсет на старобългарския книжовен език. – В: Информатика, граматика, лексикография BG051-3.3-06-0024/2012. Сборник доклади и материали от заключителната конференция, София, 29–30.06.2015. София, 2015, 17–117.

4.4. А. Тотоманова, Г. Ганева. Електронни инструменти за изследване на средновековната лексика и граматика. – В: Писменото наследство и информационните технологии El'Manuscript–2014. Материали от V международна научна конференция Варна, 15–20 септември 2014. София – Ижевск, 2014, 171–173.

Вж. и т. 5.2. по-долу.

Електронната система [histdict](http://histdict.uni-sofia.bg) беше замислена и създадена като инструмент за изследване, адекватно представяне и популяризиране на част от българското културно-историческо наследство: българският език и средновековната българска литература. Изброените статии (4.1., 4.2., 4.3., 4.4.) описват различните стъпки в изграждането на [histdict](http://histdict.uni-sofia.bg). Обърнато е специално внимание на всеки компонент от електронната система: специализирани уникални шрифтове, електронен диахронен корпус, дигитализиран речник на старобългарския език, исторически речник, снабден с програма за писане и редактиране на речникови статии, граматически речник, морфосинтактичен тагсет, търсачка, виртуална клавиатура.

5. Съставителство на речници.

5.1. Татяна Славова, Анна-Мария Тотоманова, Анета Димитрова, Гергана Ганева, Вероника Шалагин, Мария Тотоманова-Панева, Маргарет Димитрова. Речник на езика на Патриарх Евтимий. Част II. София, 2020.

Речниковите статии към буквите Ф, Х, Ц, Ч.

5.2. А. Тотоманова, Т. Славова, Г. Ганева. Граматически речник на старобългарския език (електронен ресурс histdict.uni-sofia.bg);

<https://cyrillomethodiana.uni-sofia.bg/index.php/mdocs/category/10-grammar-dictionary>
2015).

Електронният граматически речник на старобългарския език (IX – XV век) представя пълните парадигми на думите, като се отчитат и фонетичните и морфологични промени в завършеците; посочени са и словоформите съгласно руската и сръбската редакция на старобългарския език.

6. Други.

A Spanish Antology of Material on the Pre-Christian Religion of the Slavs [Fuentes para el estudio de la religión eslava precristiana. Ed. y coord. J. A. Álvarez-Pedrosa Núñez. Zaragoza, Libros Pórtico, 2017, 505 p.]. In: *Paleobulgarica*, 3/2018, pp. 86–89.

Работата представлява написана на английски език рецензия на испаноезична антология с извори за религията на славяните отпреди християнизацията им.